

7340
Jõgeva Sordikasvanduse toimetused nr. 19.

Sangaste rukis

Põhja-Eestis.

Selle sordi 55-aastase paranduse puhul.

M. PILL.

TALLINNAS,
1929.

A

5049

Sangaste rufis Põhja=Cestis.

Selle fordi 55-aastase paranduse puhul.

M. Pill.

4465

A-7340

See oli aastal 1865, kui Sangaste krahv Fr. Berg Inglismaal praktikal oli. Praktikaloha naabruses asuva farmi omanik Patrik Schiresfi risttolmutamise abil jordiarenduse tööga tutvunedes, tuli Fr. B. mõtte peale ka kodumaal tähtsamat teravilja, rukist, parandama hakata. Väljamaal pandi jël ajal vähe rõhku rukki jordiarenduse peale. Kui krahv Fr. Berg Inglismaalt koju jõudis ja iseseisvalt Sangaste mõjalt pidama hakkas, tellis ta välismaadelt vähemal määral paljude seasete rukki sortide seemet ja katsetas, misjugune neist meie oludes kõige kohasem kasvataks. Nende hulgast ei leidnud ühtegi kohta. Ka kunstilise ristjurgutuse teel jaadud märdjate hulgast ei leidunud seemuguseid, mis oleksid töötanud paremat. Tuli tarvitusele võtta teine jordiarenduse viis —

alaline valif.

Misjuguist sortis valiku algmaterjaliks võtta, selleks oli tarmis korraldada võrdluskatteid wahpeal juba parandatud välismaa sortide ja kodumaa proovide wahel. Võrdluskatteid korraldas krahv Fr. Berg jël teel, et reaskiilwi masina kasti jagas mitmesse osja ja igast osast külas ije sort. Need külas madalikust kõrgustiku sihis, et siis sorte mitmejuguistes oludes kasvades võrrelda. Mitmeaastase katsetamise järele osutus kõige paremaks Tartumaa Wana-Ruuste mõjalt von Siversilt jaadud rukis. Arvatavasti oli iee proov pärit Probstei rukist, mis umbes 1850. aastal Sakjamaalt toodi ja siin kohaliku rukkiiga kõrwu kasvades risttolmunud oli.

Umbes 10 aastat kestis eeltöö. Umbes 1875. aastal hakati paremaks osutunud proovi, nimelt Wana-Ruuste rukki hulgast paremaid päid välja walima.

Walif jündis peade kaalumise teel.

Kiiremaks kaalumiseks lasti valmistada wihtideta peade- ja tera-kaal. Zga walitud pea terad tipiti lahjs maha. Wiimasel ajal mindi peade walikult üle taimede walikule.

Walist waliku-tööd, mille ligemalt kirjeldamiseks puudub siin ruum, tehakse tänawu 55-ndamat forda. See on aasta, mida märkima peab, ijaaranis seepärast, et jeda tööd on wahetpidamata juhtinud praegu 85. eluaastas olev lugupeetud krahv Fr. Berg, kes oma aastate peale maatamata, mõib ütelda, hoogsamalt kui algul asja juures töötab, otjides teid ja tarvitades abinõusid, et kiiremini oma parandatud jordi wäärtust weelgi tõsta.

Sangaste rukki omadused.

Sangaste rukki omaduste juures ei tarvitje pifemalt peatada, jest iee sort on iildiselt tuttam. Pea ja kõrs on tal võrreldes teiste sortidega pifad. Kui näiteks Ewalöfi Terasel kõrre pikkus oli 1924. a. — 109 sm. ja 1925. a. — 150 sm., siis oli Sangaste rukki kõrre pikkus 1924 a. — 135 sm. ja

1925. a. 171 jm. Seisufindlus on pika kõrre peale vaatamata rahuldav. Talvefindlus üldiselt hea. On tõenäoline et

mida kuiwainerikkam on ühe jordi oras, ning mida suhkrurikkam selle orase kuiwaine, seda talvefindlam on see sort.

Jõgema jordikaswanduse poolt on mitu aastat talirukki sortide orase kuiwainet määrata lastud. Doome siin kahe jordi, nimelt meie mitte-talvefindla Ewalöfi Teras'e ja talvefindla Sangaste rukki kuiwaine ja suhkrusisalduse andmed mitme aasta kohta.

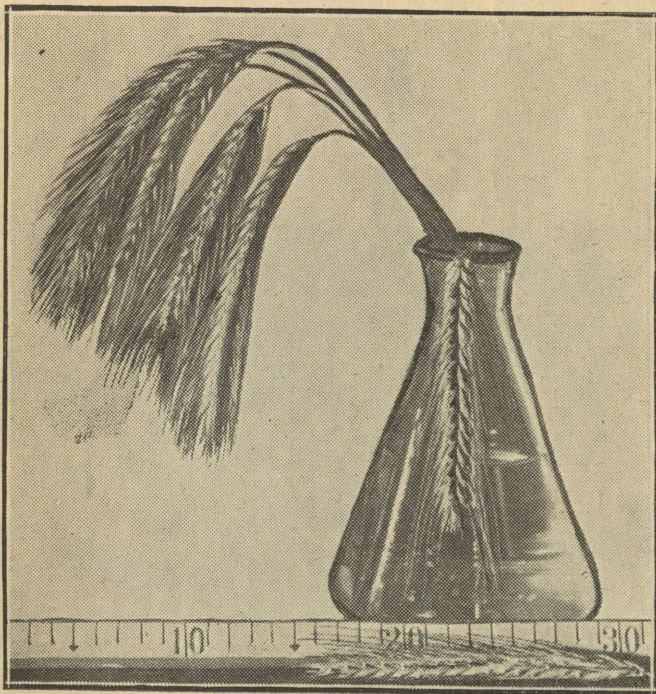

Krahw Fr. Berg oma rukkipõllul.

	Kuiwaine protsent orases.				Suhkru protsent kuiwaines.		
	1924. a.	1925. a.	1926. a.	1927. a.	1925. a.	1926. a.	1927. a.
Sangaste rutiš	18,51%	25,5%	17,4%	18,1%	18,6%	24,9%	22,7%
Ewalöfi Teras	17,38%	18,0%	15,4%	18,4%	11,0%	17,4%	14,2%

Nagu näeme, on Sangaste rukkil kuiwaine sisaldavuse protsent, välja arvatud 1927. a., kus wahe wigade piiris, kõrgem kui Terasel. Suhkru prot-

sent kuiwaines on Sangastel märksa kõrgem, kui Terasel. Kui lugeda taimede arvu sortidel ühesuurusel maa-alal sügijel ja järgneval kowadel, siis on Sangaste ruffil üleelanute arv palju suurem, kui teistel sortidel. Wõrsjub hästi. Annab keskmiist kuni juurt terasaaki. 1000 tera kaal on kõikum. Kuna ükshikul eliittaimedel on see kaal kuni 62 grammini tõusnud, langeb ta tšentrifuugiga Sangastes jorditud originaal seemnel 35—40 gr., originaal seemne paljundustel aga 27—34 grammini. Harilikul Sangaste ruffi seemne 1000 tera kaal kõigub ka 30 grammi ümber, misjuurega ka teiste ruffisortide 1000 tera kaal. Põhjaak on Sangaste ruffil peaaegu alati juurem, kui teistel ruffisortidel. On teada majapidamisi, kus ennemalt Pektusi ehk selle

Sangaste ruffi pikad pead.

Järnast Teras'e ruffi sorti kasvatades põhju maewalt jattus juurwilja ja kartulituhjade katteks, wiimajel ajal aga Sangaste ruffist kasvatades mõned põhjuwirnad weel teiseks aastaks üle jääwad.

Kuigi mõni teine sort temale kõhase talwe järele Sangaste ruffist mõniford suuremat terasaaki on annud, siis on see ajutine nähtus. Temale mitte-kõhase talwe järele võib ta täiesti ikalduda, ja kui võtta mitme aasta keskmiised saagid, siis on Sangaste oma märksa suuremat saaki annud, sest tema saak on peaaegu alati kindlustatud, — ta on meie oludes talwekindel sort. Et Sangaste ruffi Põhja-Cestis kasvatamise kõhasure kohta mõnelt poolt eitaru seisufoht wõetud, siis peatume selle küsimuse selgitamise juures pikemalt.

Mitmed põllumehed on avaldanud arvamist, et Sangaste rufis Põhja-Cesti jaoks ei kõlbawat.

Üks jeesuguse arvamise avaldajatest on hra Gunnius, Sabajast. Põhjuste üle, miks ta niisugusele otsusele tulnud, seletab ta järgmist: 1893. aastal on ta Sangastest tellinud Sangaste ruffi seemet 40 Tallinna wakamaa jaoks. Tali ja kewade on head olnud ja ta olewat saanud 13 seemet. Teised mõisnikud — parun Taube, parun Maydell j. t. on seda rufist põllul kaswamas näinud ja on temalt 1895. aastal seemet ostnud. 1896. aastal hra Gunnius saanud rahuloldawa, parun Taube j. t. halwa, parun Maydell ka rahuldawa lõikuse. 1897. aastal on hra Gunnius Sagudi kihelf. ühe mõisa rentinud, sinna ka Sangaste ruffi külvanud, aga seal on ta täielikult äpardunud, nii et terve põllu on ümber kündnud. Seeläbi jaadud

Sangaste ruffi suured pilad terad.

tahju oli muidugi juur ja hra Gunnius on Sangaste ruffi kaswatamise lõpetanud ning teisi sorte muretsjenud. Viimastest on paremaks osutunud Rootsi toodud mõjaruffi ja kohaliku ruffi looduslike risttolmlemise teel saadud segu, mis 10 aastat kestmiselt 10 seemet annud. Sõja ajal on see aga hävinenud ja ühelt tööliselt jaadud sama segu seeme pole enam küllalt head jaaki annud ja hra Gunnius kawatsewat praegu Jaegeri Champanja ruffist kaswatama hakata. Hra Gunnius seletuse järele olewat käesolewa aastajaja algul jälle palju Sangaste ruffist räägitud, ja teda ka kaswatada katsutud, aga warsti jälle lõpetatud. Nii hra Gunnius seletus.

Alujärgs wõttes hra Gunnius ja mõne teise tegeliku põllumehe eitamwat ja paljude jaatawat seisukohta Sangaste ruffi Põhja-Cestis kaswatamise kohta, otsustasin koguda lähemaid andmeid Sangaste ruffi Põhja-Cestis kaswatuse üle, saates selleks wälja 36 kirja neile põllumeestele Põhja-Cestis, kes 1924. aastast peale Cesti Seemnewilia ühikufelt Sangaste ruffi seemet ostnud, ja Põhja-Cesti riigimõisatele, pärides neilt, kuidas neil aastate jooksul Sangaste

Nimi	P õ I I u			ü l e t a l v e		
A. Mitgore	maapõhi.	muld.	seisaf.	1924. a.	1925. a.	1926. a.
Weinjärve w.	saue kruusa rähk	osalt ferge osalt rassem	förge	hästi	hästi	hästi
A. Bauer						
Roigi wald	saamine	raske	förge	wilets	hästi	keefm.
A. Riterpill			feeraw.			
Bohnja wald	pae	liiwakas	förge	hästi	keefm.	keefm.
A. Ehrich						
Lehtke wald	—	—	—	—	hästi	hästi
Tamm	jaawikas kruus	keefm.	osalt förge			
Hageri wald			os. madalam			
Karjaveski					—	hästi
Ingliste wald.	—	kruusajawoi maa	—	—	—	hästi
B. Silberg						
Rõnnu wald	jawoi segu	raske	förgepoolne	—	—	—
E. Weideberg						
Kolga wald	liiwane	keefm.	förge	halwasti	hästi	hästi
O. Steinberg						
Rae wald	jawoi kruus	raske	madal	—	—	—
Reinhardt	kruus	ferge kruusi	förge			
Riisipere wald		muld	kallak põhja rohkem	—	—	hästi
M. Sojzman	liiwakas jawoi	ferge				
Kapia wald	osalt kruus		förge	hästi	hästi	hästi
Rad						
Kapia wald	pae	ferge	förge	hästi	—	hästi
E. Rutti						
Seue wald	pae	sauefegane	—	keefm.	—	—
D. Tomson	liiwane, jaolt	ferge	madal, tafane	hästi	hästi	hästi
Wäana wald	kruus					

rufis ületalwe elanud misjuguft jaaki annud, ja kuidas nad selle jordiga üldiselt rahul on. Wastuseid olen wõtnud 20 põllumehele, kelle lähedad otuised on toodud järgnevas tabelis, kus ka märgitud iga koha aluspõhi, muld ja seisaf.

Wastuseid on weel mitmelt põllumehele, kes kõiä selle jordiga hästi rahul, peale ühe, kes keefmiselt rahul.

Peale nende on teateid hra Sälgiilt Riisipere-Nurme asundusest, kus kaks wiimast aastat Sangaste rufist heade tagajärgedega on kaswatatud. Hra Gutmann Reilaft teatab, et ta kruus aastat järgimööda Sangaste rufist on kaswatanud. Üks aasta olewat ülgise juurwee pärast ikaldunud, muidu aga wäga hästi kaswanud ja head jaaki annud. 1928. a. ülgisel on wee all olnud, jistki hästi üle talwetunud.

Nii üle 20 Sangaste rufi kaswataja põllumehe otuise selle jordi kohta. Suurem oia neist on selle jordiga täiesti wõi hästi rahul, kuna kaks keefmiselt rahul ja ainult üks ei ole selle jordiga rahul.

Põhja-Eestis asuwate riigimõisate juhatajatelt, kes Sangaste rufist kaswatanud, teatab hra agr. Araf. Rehtnast, et see rufis rahuldawalt üle talwe elanud, efimeise aasta jaak pole mitte rahuldaw olnud rufi-ussi pärast, tänawu loodab paremat. Kuusiku riigimõisas on 1927./28. a. hästi üle talwe elanud, 1928./29. on harwaks jäänud. Rahuldawat jaaki senini pole olnud. Rehra riigimõisas on ainult üks aasta see sort kaswatusel. Olewat kaunis hästi üle talwe elanud. Loodetakse rahuldawat jaaki. Wa-

e l a n u d			ü l d i n e o t j u s
1927. a. hästi	1928. a. hästi	1929 a. hästi	On jeda jorti ümbruskonnas lewinud ja kõik on rahul.
hästi	hästi	—	On hästi rahul.
wilets	wilets (ujs)	—	Pooldab ja teised, kel on, ütlevad, et annab poole rohkem kui teised jordid.
hästi	hästi	hästi	On täiesti rahul.
hästi	keftm.	hästi	Hästi rahul.
hästi	hästi	—	Hästi rahul.
—	—	—	Hästi rahul.
hästi	hästi	—	Keftmiselt rahul.
halwasti	keftm.	—	Mitte rahul. Wõrreldes endise ruffiga wiletsam jaat ja mitte talwefindel.
hästi	hästi	—	Täiesti rahul. Ükski jort pole jeda jaati annud. Enne jaatud 7—8 seemet.
hästi	keftm.	—	Hästi rahul.
halwasti	hästi	—	Hästi rahul. On parem meie talwe wastu kui Rootsi mõjarukis. Täiesti rahul.
hästi	hästi	—	Täiesti rahul.

Küla riigimõijas on see jort esimest aastat kasvatuseel. Olewad ületalwe hästi elanud ja loodetaw wälja-and kaswu järele hea.

Sangaste rufis katsete andmetel.

Majapidamised ei wõi otjüst anda jortide üle nii täpselt, kui jeda on võimalik teha katseasutustel. Wiimastes külvatakse hulk jorte ühel ajal ühejagustes kaswutingimustes, kuna aga majapidamistes kaswatatakse enamikus ainult üht ruffi jorti. Kui see üks jort õnnestub wõi äpardub mõnejagustel mitte jordist olenewal põhjusel, siis oleks wõinud samajagune lugu juhtuda ka mõne teise jordiga. Katsetes aga, kus hulk jorte kaswamas ühejagustes oludes, jääb mõitjaks see jort, mille omadused wõimaldavad temale jeda. Taliwiljale on üheks heejaguseks omaduseks talwefindlus.

Teeme mul käesolewate ruffijortide mõrdluskatsete aruannetest lühikese kokkuvõtte. Alustame Jõgewa jordikaswanduse ja Tooma jookatsejaamaga, sest prof. A. Nõmmiku mullastiku kaarti järele asuwad need ka Põhja-Eesti muldadele.

Jõgewa jordikaswanduses oli teraanni poolest:

1923./24. a. Sangaste rufis 7 jordi hulgas teisel kohal, kuna esimesel oli Jaegeri Champanja.

1924./25 a. Sangaste rufis 5 jordi hulgas teisel kohal, andes 1937 tg. ha-rilt, kuna esimesel kohal oli Jõgewa 1.

1926./27 a. Sangaste rufis 12 jordi hulgas esimesel kohal, kuna teisel kohal oli Jõgewa 1.

1927./28 a. Sangaste rufis 9 jordi hulgas esimesel kohal, kuna teisel kohal oli Jõgewa 1.

Tooma sootatsejaama katsetes oli:

1923./24. a. Sangaste rufis 6 jordi hulgas esimesel kohal ühes kohalituga, kuna teisel —
Tähe.

1924./25. a. mineraalmaal 5 jordi hulgas teisel kohal, kuna esimesel oli Jõgewa 2.

1924./25. a. joos 5 jordi hulgas kolmandal kohal, kuna esimesel oli Jõgewa 2.

1927./28. a. joos 7 jordi hulgas esimesel kohal, kuna teisel oli Jõgewa 2.

Wodja põllutöökoolis oli:

1926./27. a. Sangaste rufis 6 jordi hulgas neljandal kohal, andes 2921 kg. ha-rift, kuna esimesel kohal oli Teras.

Jäne da põllutöö keskkoolis oli:

1927./28. a. Sangaste rufis 7 jordi hulgas esimesel kohal, kuna teisel oli kohalik rufis.

Jõgewa joridatamanduse Kehra filiaalis oli:

1926./27. a. Sangaste rufis teraanni poolest 11 jordi hulgas neljandal kohal, kuna esimesel oli Kehra rufis.

1927./28. a. Sangaste rufis teraanni poolest 9 jordi hulgas esimesel kohal, kuna teisel oli Kehra rufis.

Riigi põllutöökatsejaama (Kuusiku mõisas) 1927./28. a. võrdlustatete andmete järel on Sangaste rufis teraanni poolest 10 jordi hulgas kui mitte esimesel, siis teisel või kolmandal kohal olnud.

Nagu neist katsete andmetest näha, on Sangaste rufis, maha arvatud paar juhust, kus ta siiski kõrget jaaki annud, tera-anni poolest võrreldavate sortide hulgas kui mitte alati kõige esimeste, siis vähemalt esimeste hulgas olnud.

Soomides saada jalgust Sangaste ruffi Põhja-Cestis kasvatamise kohajuse üle, võime toodud andmete põhjal tulla otsusele, et

Sangaste ruffi-sort on ka Põhja-Cestis kasvatamiseks kohane,

kuigi üksikutel juhusel mõni teine sort hea aastal Sangaste ruffist juuremat terajaaki on annud. Sangaste püsib aga walja arvatud mitte jordist olenewad ikaldusjuhused, oma tera- ja põhuaanni poolest keskmiselt läbi ikka esikohtadel ja seda sorti mõib kasvatamiseks ka Põhja-Cestis juomitada, ja seda rohkem, et tegelikud põllumehed, kes teda Põhja-Cestis kaswatanud, temaga üldiselt hästi rahul on.

Järgmiseks aastaks ruffi seemne ostjatel põllumeestel tuleks nõutada kas originaal seemet jordiarendajalt eneselt Sangaste mõisast, ehk tunnus-
tatud lähemaid paljundusi originaalist Cesti Seemnewilja ühikufelt, või riigi-
mõisatest, jst mitte-tunnustatud laugemad paljundused mõinwad mõdra die-
tolmuga jagatud olla.

A

A-7340